

УДК 111.8

DOI 10.35423/2078-8142.2025.1.1.8

А. В. Ільїна,
доктор філософських наук, старший науковий співробітник
відділу історії зарубіжної філософії,
Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України,
м. Київ, Україна
e-mail: husserliana2016@ukr.net
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4921-5777>

НОРМАТИВНЕ І КОНВЕНЦІЙНЕ У ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНОМУ, ПРАГМАТИЧНОМУ І ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНО-ПРАГМАТИЧНОМУ ДИСКУРСАХ

Стаття 1. Феномени нормативності і конвенційності у сучасних філософських тлумаченнях: прагматичний напрям

У статті досліджується специфіка прагматичного підходу до проблем нормативності й конвенційності. У дослідженні встановлено, що значення поняття нормативного передусім розкривається через дистинкції норм і фактів, нормативності й описативності, нормативізму й натуралізму. Звертаючи увагу на різнобічність наявних концептуалізацій понять нормативного і конвенційного у сучасній філософії наголошується на особливій значущості названої проблематики для філософії прагматичного спрямування, оскільки феномен дії як у буквальному значенні (поведінкова дія), так і у небуквальному (мовна дія) передбачає актуалізацію чинника спільноти і, отже, соціального вектору філософських міркувань, у річищі якого питання конвенційності і нормативності мають непересічну вагомість. Адресуючись до концепції «нормативної прагматики» Р. Брендона, у статті акцентовані такі її риси, як перекидання прагматизму і прагматики та, відповідно, підпорядкування семантичного виміру царинам не лише прагматики, а й прагматизму. Аналітичним бекграундом праці виступає

трансцендентальний дискурс, з позиції якого здійснюється авторська рефлексія.

Ключові слова: *нормативність, конвенційність, прагматика, прагматизм, значення, дія.*

Прагматичний тренд у філософії ХХ–ХХІ століть є потужним і повсюдним філософським явищем. На зміну теоретичним конструктам приходять захоплення дією й дійсністю. Спекуляція поступається місцем практиці. Певною мірою, «прагматичний поворот» є узагальненим титулом, що метонімічно характеризує всю сучасну філософію. Не меншою історико-філософською і теоретичною значущістю характеризується лінгвістичний поворот. Прагматичний і лінгвістичний повороти є не окремими феноменами, але складовими «герменевтично-лінгвістично-прагматично-семіотичного повороту» [1, с. 53].

Водночас, актуальних позицій не втрачає трансцендентальна лінія філософської думки. Опонуючи прагматичній філософії, послідовники трансцендентальної традиції разом з тим нерідко шукають шляхи перетину між цими двома векторами філософського дискурсу. Цікавими і принаймні потенційно плідними (як у методологічному, так і в історико-філософському аспектах) уявляються підходи, спрямовані на синтез цих двох на перший погляд несумісних і взаємосуперечливих філософських перспектив.

Слід звернути увагу на те, що під терміном «прагматичне» приховуються два відмінні, хоч і присутньо пов'язані одне з одним, поняття: прагматизм (як практична філософія дії) і прагматика (як напрям теорії та філософії мови). Ця історико-філософська обставина дає можливість краще зрозуміти сенс і підстави відзначеного вище перетину між лінгвістичним і прагматичним поворотами.

Мета цієї розвідки – виявити особливості насамперед прагматичного підходу до проблематики нормативності й конвенційності, зокрема в аспекті перекривання зазначених феноменів, а також з'ясувати, які характеристики нормативної настанови виявляються близькими трансцендентальному мисленню. Таким чином, на ґрунті проблеми нормативності (а похідним чином – також конвен-

ційності) відкривається перспектива для запитування про можливості перекривання трансцендентального і прагматичного дискурсів.

Новизну роботи визначають як безпосередньо постановка проблеми, так і ракурс її тематизації: особливості прагматично-філософського оперування темами й чинниками нормативного та конвенційного розглядаються під кутом трансцендентального бачення. Експліцитне розгортання проблеми трансцендентально-прагматичного синтезу (як у методологічному, так і в тематичному планах) буде здійснено у наступній розвідці.

Аспекти значущості і способи тематизації проблематики конвенційності й нормативності у сучасній філософії загалом, та у прагматичному дискурсі, зокрема

Із прагматистської точки погляду – що включає позиції як прагматики, так і прагматизму – тематика конвенцій і норм є вельми значущою. Адже дія і у буквальному значенні (тематизація якої – справа філософії прагматизму), і у небуквальному – мовна дія (дослідження якої – предмет прагматики), за означенням, передбачає вимір спільноти, є соціально орієнтованою. Відповідно, питання про конвенції і норми тут набувають безперечної важливості.

З огляду на те, що і нормативність (норма), і конвенційність (конвенція) є поняттями міждисциплінарними, панорама їхніх тематизацій є дуже широкою. Ба більше, суто філософські прецеденти застосування цих концептів також відзначаються різноманітністю смислових навантажень відповідно до теоретичних і практичних контекстів їхнього вжитку. Відповідно, ми не можемо претендувати на всебічне висвітлення історії питання і зосередимося на тих інтерпретаціях ідей і понять конвенційності та нормативності, що корелюють з апелівською концепцією.

Актуальність проблеми нормативності у сучасній філософії є такою значною, що можна навіть говорити про співмірність впливовості проблематики норм з тією значущістю і повсюдністю, яких набувають у філософії ХХ–ХХІ століть мовне питання і прагматичний вектор мислення.

У праці, присвяченій проблемі визначення нормативності, С. Фінлей (Finlay) звертає увагу на затребуваність та актуальність у сучасній філософській думці такого напрямку, як власне дослідження нормативності, що на сучасному філософському «жаргоні» визначається як «мета-нормативна теорія». У межах останньої розглядаються «наріжні питання етики, політики, філософії права, естетики, епістемології і т.д.» [10, с. 62], які, отже, отримують нормативістське заломлення. Однак автор відзначає, що, попри величезну кількість сучасної літератури з проблеми нормативності, невинне питання з боку нефахівця: «чим же, власне, є *нормативність?*», може поставити професійних філософів у незручне становище, адже «важко знайти якесь визначення, з яким кожен з теоретиків мета-нормативізму погодився б» [10, с. 62].

Отже, проблема нормативності – одна з базових у сучасному спектрі філософських зацікавлень. Крім традиційної опозиції факту і сутності, притаманної метафізичному спадку і у суттєво переосмисленому вигляді успадкованої Гусерлевою феноменологією, не менш значущим для філософії версусом є факт і норма. І у сучасній філософії після згаданого вище повороту друга із зазначених пар витісняє першу, як і метафізика поступається місцем «третьій парадигмі «першої філософії»» (якщо звернутися до відомої Апелевої класифікації [5]). Якщо норми ми протиставляємо фактам [13; 24, с. 60; 27], то виходить на поверхню один з аспектів зв'язку між прагматичним і нормативним: справді, зсув від факту до дії, з одного боку, і від факту до значення – з іншого, відповідно, імплікує зсув у напрямку прагматичної царини, що розгалужується, відповідно, на прагматизм і прагматику. Ба більше, проблема нормативності виявляється розташованою саме на стику філософії мови і соціальної філософії.

Цікаво відзначити, що представник нормативістського підходу до теорії значення С. Кріпке розрізняє не факти і норми, але різні типи фактів: диспозиційні, значеннєві та нормативні [18]. Тоді як «диспозиційні факти... забезпечують... фундаментальний базис для значеннєвих фактів» [21, с. 1019], значеннєві факти, своєю

чергою, є «або самі по собі парадигмально нормативними, або такими, що пов'язані з нормативними фактами» [21, с. 1017; 33].

Поряд із протиставленням норм і фактів, відзначимо також дистинкцію між нормативністю і дескриптивністю, котра лише частково і лише у певних контекстах перекривається з першим названим протиставленням. Г. Кайберг, обговорюючи проблему суперечності між нормативним та дескриптивним вимірами у межах теорії раціонального переконання (belief), відзначає, що ще Г'юм «підкреслював прірву між «має бути» і «є» [19, с. 2]. Зауважимо, що на опозиції дескриптивності і нормативності відома дослідниця Л. Гюнтер ґрунтує своє розрізнення між «класичною» (гусерлівською – дескриптивною) та «нормативною» феноменологіями [12].

Якщо традиційно опозиція факту і норми розглядалася як ядро практичної філософії (конкретніше – філософії моралі), тоді як протиставлення факту і сутності становило засновок філософії теоретичної, то внаслідок практико-прагматичного повороту ідея нормативності дедалі більш експліцитно починає входити до фундаменту теоретичного дискурсу. Як відзначає українська дослідниця А. Лактіонова, «філософські розробки в царині нормативності включають як методологію науки, так і мораль (етику)» [20, с. 155]. Я. Перегрін, сучасний чеський дослідник, стверджує, що дедалі частіше у сучасній філософській думці «нормативні виміри» отримують такі дискурсивні царини, що прямим і експліцитним чином не ґрунтуються на проблемі нормативності: такими царинами є, зокрема, філософія свідомості та філософія мови [24, с. 60].

Огляд різноманітних філософських поглядів на стосунок між поняттями норми і конвенції, разом із пропозицією власного підходу на зв'язок між цими концептами, здійснюють Н. Саутвуд і Л. Еріксон [30].

Дослідники відзначають, що чимало філософів визнають наявність певного стосунку між нормами і конвенціями, який може мати як концептуальний, так і конститутивний характер [30, с. 105]. Тоді як одні вважають, що конвенції є особливим різновидом норм, або принаймні його передбачають, інші, навпаки,

дотримуються думки, згідно з якою «деякі норми є або передбачають особливі різновиди конвенцій» [30, с. 196]. Автори стверджують натомість, що норми і конвенції є кардинально відмінними як в концептуальному плані, так і у функціональному [30, с. 197].

Чітку і перспективну для подальших досліджень тематизацію проблеми норм і нормативності здійснює А. Лактіонова [20]. Розгляд питання нормативності здійснюється нею у річищі питання раціональності. Концептуальним підґрунтям її дослідження нормативності є згадуване вище протиставлення норм і фактів: «норми вочевидь не є фактами, вони є не про те, «що є», але про те, «в який спосіб дещо має бути» [20, с. 155]. Водночас авторка уточнює, що норми не є і цінностями: натомість вони *забезпечують* цінності. Своєю чергою, ми можемо співвіднести цю функцію «забезпечення» із трансцендентальною функцією умов можливості, від якої перша відрізняється, однак, своїм практико-прагматичним спрямуванням.

Не менш питомим і значущим, ніж нормативність, сюжетом сучасних філософських досліджень є конвенційність. М. Рескорла, автор статті «Convention» у Стендфордській філософській енциклопедії, відзначає, що основне філософське завдання щодо прояснення питання конвенцій полягає у тому, щоб «аналізувати, чим вони є і в який спосіб відрізняються від простих регулярностей дії та пізнання» [26]. Видається не випадковим, що на перше місце, перед пізнанням, автор ставить поняття дії. Це відповідає факту переважної затребуваності проблеми і поняття конвенції (конвенційності) у практико-прагматичних контекстах.

Питання конвенцій, за означенням, є проблематичним з огляду на неоднозначність самого поняття конвенції. За словами видатного американського філософа ХХ ст. Н. Гудмена, «Терміни «конвенція» та «конвенційність» є кричущо та заплутано неоднозначними [ambiguous]. З одного боку, конвенційне – це звичайне, звичне, традиційне, ортодоксальне, на противагу новому, девіантному, неочікуваному, неортодоксальному. З іншого боку, конвенційне – це штучне, винайдене, необов'язкове [optional], на відміну

від природного, фундаментального, обов'язкового [mandatory]» [11, с. 80].

Проблема конвенцій є значущою складовою прагматичного філософського дискурсу, до того ж стосовно обох його вимірів: і прагматики, і прагматизму. Але першою чергою питання конвенційності має непересічне значення в межах аналітичної філософії мови прагматичного спрямування, отже, воно є питомим передусім у царині прагматики.

Видатний представник прагматичної філософії К.-О. Апель зауважує, що, на його думку, існує три базові позиції, з яких у межах аналітичної філософії мови можна розглядати дискусію про розуміння проблеми значення. Ці три точки зору можуть бути виражені поняттями «конвенція», «інтенція» та «референція до речей» [4, с. 61]. Як взірцевий приклад конвенціалістського підходу він визначає концепцію значення пізнього Вітгенштайна, де значення розглядається в аспекті і в річищі практики мовного вжитку, а саме – у рамках конвенцій, передбачуваних різноманітними мовними іграми, де застосування мови перекривається з різними формами життєвого досвіду й поведінки, до того ж особливо наголошується аспект соціальної взаємодії [4, с. 61]. Слід звернути увагу на відзначене Апелем перекривання мови і поведінки, мови і позамовних модусів досвідчування, загалом – значеннєвої і акціональної царин, якому відповідає перекривання прагматики і прагматизму.

Чіткіша, але водночас і обмеженіша версія конвенційного підходу, згідно з Апелем, належить Дж. Сьорлу. Конвенційність, вважає Апель, підпорядковується відомому сьорлівському «принципу виразності» («principle of expressibility»), згідно з яким «усе, що може бути помисленим, може бути висловленим» [28, с. 19]. Натомість П. Грайс, яскравий представник інтенціалістського підходу, вважає, що помислене нерідко перевершує сказане, виходить за його межі [16]. Апель виявляє суттєві аспекти незадовільності сьорлівського конвенціалістського підходу. Перш за все йдеться про те, що «принцип виразності» є валідним лише «у принципі», як «регулятивна ідея», котрій, у кантівських термінах, нічого в досвіді

не відповідає [4, с. 62]. Натомість, за певних емпіричних умов, ми завжди маємо рахуватися з *прагматичною відмінністю*, стверджує Апелъ – відмінністю, що відрізняє буквально значення висловленого речення від того сингулярного значення, якого воно набуває в межах індивідуального висловлювання, котре, своєю чергою, є вміщеним у певний контекст; і цим контекстом, відповідно, зумовлюється його індивідуальність-сингулярність [4, с. 62].

Отже, хоча загалом конвенціалістська теорія Сьорла має на меті покрити прагматистські цілі (адже йдеться про виражальну, комунікаційну спроможність), Апелъ стверджує, що саме неврахування пов'язаних з прагматикою нюансів підважує сьорлівський підхід. При цьому він покликається на сьорлівську ж дистинкцію між, з одного боку, правилами мовлення, що мають універсальний характер, та, з іншого, їх реалізацією у різних мовах, що є «конвенційною реалізацією», яка має індивідуалізований (партикулярний, сингулярний) характер [4, с. 62].

Усьому виною тут є відзначена вище амбівалентність конвенційності, що постає і як партикулярність або навіть сингулярність – порівняно з референційною універсальністю, і як універсальність – порівняно із сингулярністю індивідуальних контекстів. Своєю чергою, амбівалентністю характеризується і позиція прагматичного як такого, що може «грати» на боці (1) конвенційного-загального, (2) неконвенційного-сингулярного, або ж (складніший випадок) (3) конвенційного-сингулярного (точніше, партикулярного).

Нормативність і прагматизм: концепція «нормативної прагматики» Р. Брендона

Що стосується *прагматики*, то вона вочевидь є тією цариною, для якої питання як нормативності, так і конвенційності є релевантними і значущими. Стосовно дослідження проблеми нормативності у мові згадаємо, наприклад, імена С. Кріпке, В. Селарса, Р. Брендона. А от стереотипний погляд на *прагматизм* – погляд, не позбавлений «здорового глузду» – не дає змоги з очевидністю стверджувати наявність безпроблемного і прозорого зв'язку між

нормативністю і прагматизмом. Щодо прагматистського заломлення проблеми конвенційності, слід позначити імена таких філософів мови, як Р. Карнап, А. Айєр, Дж. Сьорл. Якщо намагатися встановлювати відповідність між парами «трансценденталізм-прагматизм» і «нормативність-конвенційність», на перший погляд видається, що поєднуються між собою перші елементи названих пар: трансценденталізм переважно постає як нормативна філософія, а прагматизм пов'язаний з конвенційністю. Однак такій первинній дослідницькій «інтуїції» протистоїть низка історико-філософських фактів, врахування яких підважує зручну класифікаційну схему і привертає увагу до виявів присутньої пов'язаності між собою нормативної і прагматичної настанов.

Отже, важливим аналітичним сюжетом, якому ми приділимо окрему увагу у цій розвідці, є питання стосунку між прагматичною настановою і нормативністю. Для позначення точки погляду, яка відповідає ствердній відповіді на запитання щодо можливості нормативної природи прагматизму як такого, варто вказати на цікаву і ґрунтовну роботу Л. Е. Гіла і Р. М. Трауба, в якій автори обстоюють думку про нормативну орієнтацію, або, краще сказати, підґрунтя прагматизму. Дослідники ставлять собі за мету, на противагу стереотипному погляду на прагматизм як філософію, засновану на релятивізмі, котра, відповідно, є позбавленою нормативного змісту (зокрема етичного), довести, що «нормативні та етичні міркування є невід'ємними від прагматизму, і що з прагматичної філософії може бути виведена валідна й надійна нормативна теорія» [14, с. 75]. Зокрема, дослідники наголошують на тому, що Пірсова нормативна теорія (теорія цінностей) та етика безпосередньо стосуються його філософії релігії [14, с. 76].

Поряд з питанням про *нормативність прагматизму*, слід поставити інше, хоча й дотичне питання про *нормативність у прагматизмі*. І насамперед тут спадає на думку проєкт видатного сучасного філософа аналітико-прагматичного спрямування Р. Брендма. Брендом пропонує концепцію «нормативної прагматики», в межах якої він робить спробу «пояснити нормативний статус у термінах практичних настанов» [17]. Ідея Брендомового

підходу полягає у тому, що як «концептуальні норми», так і «правильні семантичні умовиводи» є «повністю результатом практики» [32, с. 31]. Зауважимо, що правильність (correctness) можна розглядати як різновид нормативності.

Сутність нормативної прагматики значною мірою виражає і розкриває Брендмова ідея «гри в надання і запитування про резони» («game of giving and asking for reasons»). Поняття «резони» можна розглядати як прагматичну специфікацію логічного поняття аргументів. Відзначимо, що відомі нідерландські дослідники Ф. ван Емерен і Р. Гротендорст прямо розглядають «дослідження аргументації як частину «нормативної прагматики» [15, с. 262].

Свою прагматичну позицію Брендм вбудовує у доктрину інференціалізму, який він також позиціонує як «нормативний». «Нормативний інференціалізм – це семантична теорія, згідно з якою значення виразу є, або визначається, його власною інференційною роллю» [31]. Ідея інференціалізму передбачає свого роду прагматичну деконструкцію – або, у прагматичній термінології, скоріше «адаптацію» логічних засад. Адже принцип *висновку*, або виведення, що є фундаментальною складовою логічного дискурсу, у межах брендмівської концепції підпорядковується прагматичному принципу *контексту*.

Програмним твердженням Брендма є теза про те, що «Семантика повинна відповідати (answer to) прагматиці». Дослідник відзначає: «Теоретична мета приписування семантичного змісту інтенційним станам, відношенням і діям полягає у визначенні прагматичної значущості їх виникнення у різних контекстах» [8, с. 83]. Перекривання мови і дії – точніше, вторгнення дії у царину значення (змісту), є наскрізним мотивом філософії Брендма. У своєму програмному тексті «Роблячи це явним» («Making It Explicit») Брендм прямо визначає інферування як «своєрідну дію» [8, с. 91]. Також показовою щодо зазначеного питання є навіть сама назва іншої відомої роботи Брендма: «Між говорінням і дією: на шляху до аналітичного прагматизму» [7]. Визначаючи брендмівський інференціалізм як «теорію, згідно з якою змістовність виразу або стану полягає у тому, що їх застосування або виникнення

регулюється інференційними нормами» [29, с. 141], американський дослідник Л. Шапіро імпліцитно вказує на перекривання мовної і поза-мовної практик та діяльностей, функціонально «синонімуючи» вираз і стан. А поєднання предикатів застосування та виникнення на ґрунті підпорядкованості обох чинників інференційних норм відповідає прагматистській субституції онтологічного виміру практично-ужитковим.

Твердження Брендона, згідно з яким «семантика має відповідати прагматиці», Дж. МакФарлен (MacFarlane) позиціонує як, по суті, резюме брентонівського прагматизму загалом [22, с. 81]. До того ж він вживає поняття не «прагматика», а «прагматизм». Тобто, виходить, що підпорядкування семантики прагматиці можна розглядати як маркер того, що концепція, в межах якої таке підпорядкування має місце, належить до прагматизму. При цьому МакФарлен покликається на міркування самого Брендона, в межах якого він говорить про «*прагматизм* стосовно відношень між семантикою і прагматикою» [8, с. 143], який (прагматизм) він визначає як «одне з фундаментальних методологічних зобов'язань (methodological commitments)» [8, с. 143].

Нормативне і трансцендентальне

Якщо порівнювати «доктрини» нормативізму і конвенціалізму на предмет їхньої відповідності вимогам трансцендентального дискурсу, то вимір нормативності певною мірою виявляється релевантним засадам останнього. Зокрема, сполучною ланкою між трансцендентальною і нормативною настановами є універсалістські претензії. Натомість конвенціалізм часто-густо розглядають як альтернативу трансценденталізму [5, с. 8]. Утім, цікаво відзначити, що нормативний крен – один зі шляхів реформування або реінтерпретації трансцендентальної філософії у річищі мовно-прагматичного повороту.

Спорідненість між трансцендентальним і нормативним дискурсами виникає насамперед на ґрунті фактору ненатуральності, неприродності, нон-фактичності (або «контр-фактичності»: цим логічним та аналітично-філософським терміном, зокрема, послуго-

ується Апель»). У трансцендентальному дискурсі «маркерами» зазначеної неприродності є феноменологічний принцип зміни настанови та Кантова модалізація дійсності в напрямку можливості, що передається за допомогою квазі-концепту *als ob*. Отже, якщо саме на моменті протиставлення царині фактичності ми робимо акцент при визначенні нормативності, то остання виявляється наближеною до трансцендентальної настанови. Однак, серед багатьох аспектів відмінності шляхів реалізації такої нон-фактичності, особливо хотілося б підкреслити наступний. У межах трансцендентального дискурсу означена не-природність – а отже, нереальність (у сенсі «занесення у дужки» «є»-виміру досліджуваного чи *досвідчуваного* предмету) розгалужується на «можливо» (відповідає теоретичній царині) і «належно» (відповідає практико-прагматичній царині). Тоді як у прагматистському дискурсі преференції отримує деонтичний вимір, у трансценденталізмі модальності «можливо» і «належно» мають рівні права і не можуть бути підпорядкованими одна одній.

Іншою точкою перекривання нормативного і трансцендентального постає проблематика значення. Проблема нормативності у філософії після мовного повороту мало не першою чергою тематизується в аспекті нормативності значення, а значеннєвий поворот, передбачуваний Третьою парадигмою першої філософії (згідно з Апелевою класифікацією), виявляється поворотом водночас прагматичним і нормативним.

У контексті даного дослідження суттєвий інтерес становить робота К. Полока, присвячена Кантовій теорії нормативності [25]. Відзначимо, що у центрі уваги Полока перебуває не етика, а епістемологія Канта. На підкріплення свого ракурсу погляду Полок покликається на концепцію Л. Андерсона (Anderson), згідно з якою «в межах Кантової системи, «нормативність» стосується не лише практичної, а й теоретичної аргументації» [25, с. 6]. Теоретико-епістемологічні преференції автора засвідчуються акцентом на проблемі критики у її кореляції з ідеєю нормативності. А саме: «коперніканський поворот» Канта, який Полок пов'язує передусім

з кантівською критикою метафізики [25, с. 197], інтерпретується дослідником як «нормативний поворот» [25, с. 23].

Попри пріоритетність теоретичного вектору у тлумаченні Полоком нормативістської теорії Канта, неможливо обійти увагою й порушувану Полоком тему, що має практико-прагматистські конотації, а саме – принцип *вибору*. На відміну від фактичної конститутивності, нормативність завжди пов'язана із чинниками вибору і, відповідно, свободи. Покликаючись на концепцію К. Толі, Полок зауважує, що у випадку, якщо для тієї чи іншої діяльності певний закон є конститутивним, то ми не можемо йому не підпорядковуватись, якщо продовжуємо у цій діяльності брати участь [25, с. 5]. Натомість, якщо закон є нормативним – навпаки, не просто можливо, але навіть необхідно, щоб ми могли його не дотримуватися, продовжуючи брати участь у тій діяльності, для якої він є законом [25, с. 5]. «Нормативні закони дозволяють помилку» [25, с. 7]. Подібним чином, проблема свободи заявляє про себе на теоретичному ґрунті в межах судженневої проблематики і також оприявнюється як свобода можливої помилки [2, с. 74–79].

Досліджуючи проблему стосунку між трансцендентальністю і нормативністю, слід згадати також ґрунтовну працю С. Кроуела «Нормативність та феноменологія у Гусерля і Гайдегера» [9]. Подібно до Апелевого проекту, підхід Кроуела має на меті порівняти (якщо не поєднати) дискурсивні спрямування трансценденталізму (у випадку Кроуела – у феноменологічній іпостасі) та аналітичної філософії. І знов-таки, як і в Апеля, проблема нормативності виявляється вдалим ґрунтом для такого перекидання.

Зауважимо, що погляд на феноменологічний дискурс крізь призму проблеми нормативності тягне прагматистські конотації. Як відзначає, рецензуючи працю Кроуела, Д. Моран, «ця добре аргументована книга розташовує Гусерля і Гайдегера не лише в центрі сучасних дебатів з філософії свідомості та дії, але і [розглядає їх] як співрозмовників у поточних дебатах щодо нормативності та практичного знання (як таких, що, серед інших, віднаходяться у нео-прагматизмі Джона Макдауела і Роберта Брендона)» [23]. Кроуел розглядає норму як певний критерій успіху чи похибки

(failure): «норма є усім, що слугує стандартом успіху чи похибки будь-якого роду, і саме у цьому сенсі я тут розумію цей термін» [9, с. 2]. Нагадаємо, що, згідно з Полоком, саме можливість похибки – як складова парадигми вибору – характеризує нормативне у «теоретичного» Канта.

Ваговою тематичною складовою Кроуелового дослідження є проблема нормативності значення. Трансцендентальний дискурс (у феноменологічному заломленні) постає як дискурс про значення (сене). Водночас, нагадаємо, проблема значення лежить в основі прагматики, і тематизація нормативності стосовно проблеми значення є одним з трендових сюжетів аналітичної філософії прагматичного спрямування. Акцентуємо увагу на тому, що розглядаючи означену проблему, дослідник залишається переважним і пріоритетним чином на трансцендентальних позиціях: «Кроуел рішуче захищає трансцендентальний підхід; його цікавлять апріорні умови можливості значення і нормативності» [23].

Таким чином, у нашій розвідці було висвітлено особливості тематизації феноменів конвенційності й нормативності в межах прагматичної перспективи та порушено питання про особливості тлумачення проблеми нормативного у трансцендентальній перспективі. Вагомість проблематики конвенційності й нормативності в контексті сучасної філософії підтверджується широким діапазоном тематизацій зазначених феноменів у різних філософських напрямках і підходах. Дослідження як кожного з цих концептів, так і стосунку між ними, слугує загальнішій меті розкриття специфіки відношення між трансцендентальною і прагматичною парадигмами.

Основними дистинкціями, через які розкривається значення поняття нормативне, є наступні: норми *vs* факти, нормативність *vs* дескриптивність, нормативізм *vs* натуралізм.

Експліцитне пов'язання прагматичного й нормативного вимірів здійснено в межах концепції «нормативної прагматики» Р. Брендона. Властивими трендами Брендомового підходу є перекривання прагматики і прагматизму і, відповідно, мови та дії, а також підпорядкування семантичної сфери прагматичній царині в обох її вимірах (прагматизму і прагматики).

Суттєвим аспектом перекривання трансцендентальної та нормативної настанов є домінанта нон-фактичності (контр-фактичності, «не-природності»). При цьому шляхи реалізації такої нон-фактичності виявляються відмінними: в межах трансцендентального дискурсу не-природність і, отже, не-реальність досвідчуваного розгалужується на «можливо» і «належно», натомість нормативна настанова, зокрема у її прагматичному втіленні (Брендом), оперує модальністю «належно» *par excellence*.

Наступну розвідку буде присвячено проблемі синтезу трансцендентального та прагматичного підходів до феноменів нормативного і конвенційного на репрезентативному прикладі Апелевого філософського проєкту трансцендентальної прагматики.

ЛІТЕРАТУРА ТА ПРИМІТКИ

1. Єрмоленко А. Єдність знання у світлі дискурсивної критики світоглядного підходу. *Філософські діалоги*. 2010. № 4(1). С. 52–66.
2. Ільїна А. *Теоретичний вимір проблематизації свободи у трансцендентально-деконструкційному дискурсі*. Київ : Наукова Столиця, 2022.
3. Лактіонова А. *Філософія дії*. Київ : Київський університет, 2016.
4. Apel K.-O. Intentions, Conventions, and Reference to Things: Meaning in Hermeneutics and the Analytic Philosophy of Language. K.-O. Apel, *Selected Essays. Vol. I: Towards a Transcendental Semiotics*. New Jersey : Humanities Press, 1994. P. 51–82.
5. Apel K.-O. Transcendental Semiotics and the Paradigms of First Philosophy. *Philosophic Exchange*. 1978. № 9(1). P. 3–22.
6. Boghossian P. Is Meaning Normative? Ch. Nimtz, A. Beckermann (Eds.) *Philosophy-Science-Scientific Philosophy, Main Lectures and Colloquia of GAP 5, Fifth International Congress of the Society for Analytical Philosophy*. Pp. 205–218. Paderborn : Mentis, 2005. P. 51–82.
7. Brandom R. *Between Saying and Doing: Towards an Analytic Pragmatism*. Oxford UP, 2008.
8. Brandom R. *Making it Explicit: Reasoning, Representing, and Discursive Commitment*. Massachusetts, London : Harvard UP, 2001.

9. Crowell S. *Normativity and phenomenology in Husserl and Heidegger*. Cambridge : Cambridge UP, 2013.

10. Finlay S. Defining Normativity / eds. T. Kevin, D. Plunkett, S. Shapiro. *Dimensions of Normativity: New Essays on Metaethics and Jurisprudence*. New York : Oxford UP, 2019. P. 62–104.

11. Goodman N. «Just the Facts, Ma'am!» / ed. M. Krausz. *Relativism: A Contemporary Anthology*. New York : Columbia UP, 2010. P. 80–85.

12. Guenther L. Six Senses of Critique for Critical Phenomenology. *Puncta*. 2021. № 2(4). P. 5–23.

13. Habermas J. *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy* / trans. W. Rehg. Cambridge, Massachusetts : The MIT Press, 1996.

14. Hill L. E., Troub R. M. Pragmatism as a Normative Theory of Social Value and Economic Ethics / ed. Ch. M. A. Clark. *Essays in Honor of Marc R. Tool*. New York : Springer Science+Business Media, 1995. P. 75–84.

15. Jacobs S. Rhetoric and Dialectic from the Standpoint of Normative Pragmatics. *Argumentation*. 2000. № 14(3). P. 261–286.

16. Karini Z. *The Translation Quality of Conversational Implicatures in Five on a Treasure Island*, 2015. URL : <https://jurnal.uns.ac.id/prosidingprasasti/article/viewFile/68/52> (дата звернення: 28.02.2025).

17. Kiesselbach M. *From Practical Attitude to Normative Status: Defending Brandom's Solution of the Rule-Following Problem*, 2014. URL : <https://wab.uib.no/agora/tools/alws/collection-9-issue-1-article-49.annotate> (дата звернення: 28.02.2025).

18. Kripke S. *Wittgenstein on Rules and Private Language*. Cambridge : Harvard UP, 1982.

19. Kyburg H. E. Rational Belief. *Behavioral and Brain Sciences*. 1983. № 6(2). P. 231–245.

20. Laktionova A. Will and Volition: Personal Conditions of Possibility of Being an Agent. *Philosophical Thought*. 2021. № 4. P. 153–162.

21. Liebesman D. The Normativity of Meaning / ed. D. Star. *The Oxford Handbook of Reasons and Normativity*. New York : Oxford UP, 2018. P. 1015–1039.

22. MacFarlane J. Pragmatism and Inferentialism / eds. B. Weiss, J. Wanderer. *Reading Brandom: on Making it Explicit*. London&New York : Routledge, 2010. P. 81–95.

23. Moran D. *Steven Crowell, Normativity and Phenomenology in Husserl and Heidegger, Review*, 2014. URL : <https://ndpr.nd.edu/reviews/>

normativity-and-phenomenology-in-husserl-and-heidegger (дата звернення: 28.02.2025).

24. Peregrin J. Social Normativism / ed. M. Risjord. *Normativity and Naturalism in the Philosophy of the Social Sciences*. London and New York : Routledge, 2019. P. 60–77.

25. Pollok K. *Kant's Theory of Normativity: Exploring the Space of Reason*. Cambridge : Cambridge UP, 2017.

26. Rescorla M. Convention / eds. E. Zalta, U. Nodelman. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2024. URL : <https://plato.stanford.edu/entries/convention> (дата звернення: 28.02.2025).

27. Scavenius Th., Lippert-Rasmussen K. (Eds.). *Facts & Norms*. London : Routledge, 2021.

28. Searle J. *Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge : Cambridge UP, 1969.

29. Shapiro L. Brandom on the Normativity of Meaning. *Philosophy and Phenomenological Research*. 2004. № LXVIII(1). P. 141–160.

30. Southwood N., Eriksson N. Norms and Conventions. *Philosophical Explorations*. 2011. № 14. P. 195–217.

31. Tebben N. Inferentialism is as Compositional as it Needs to be. *Contemporary Pragmatism*. 2021. № 18(3). P. 263–286.

32. Testa I. Criticism and Normativity. Brandom and Habermas between Kant and Hegel. D. Canale, G. Tuzet (Eds.). *The Rules of Inference. Inferentialism in Law and Philosophy*. Milano : Egea, 2009. P. 29–44.

33. Аналізуючи кріпкеанський підхід до проблеми нормативності значення, П. Богосян акцентує увагу на аспекті стосунку до виміру майбутнього: «відношення між значенням і майбутнім є нормативним, тоді як диспозиціоналіст конструює його в дескриптивний спосіб» [6, с. 205]. Цей момент видається особливо цікавим з огляду на значущість футуристичної проблематики для прагматичної настанови загалом: це питання буде висвітлено в наступних наших працях.

REFERENCES

Apel, K.-O. (1978). Transcendental Semiotics and the Paradigms of First Philosophy. *Philosophic Exchange*, 9(1), 3-22.

Apel, K.-O. (1994). Intentions, Conventions, and Reference to Things: Meaning in Hermeneutics and the Analytic Philosophy of Language. In: K.-O. Apel,

Selected Essays. Vol. I: Towards a Transcendental Semiotics (pp. 51-82). New Jersey: Humanities Press.

Boghossian, P. (2005). Is Meaning Normative? In: Ch. Nimtz, A. Beckermann Eds.), *Philosophy-Science -Scientific Philosophy, Main Lectures and Colloquia of GAP 5, Fifth International Congress of the Society for Analytical Philosophy* (pp. 205-218). Paderborn: Mentis.

Brandom, R. (2001). *Making it Explicit: Reasoning, Representing, and Discursive Commitment*. Massachusetts, London: Harvard UP.

Brandom, R. (2008). *Between Saying and Doing: Towards an Analytic Pragmatism*. Oxford UP.

Crowell, S. (2013). *Normativity and phenomenology in Husserl and Heidegger*. Cambridge: Cambridge UP.

Finlay, S. (2019). Defining Normativity. In T. Kevin, D. Plunkett & S. Shapiro (Eds.), *Dimensions of Normativity: New Essays on Metaethics and Jurisprudence* (pp. 62-104). New York: Oxford UP.

Goodman, N. (2010). “Just the Facts, Ma’am!”. In M. Krausz (Ed.). *Relativism: A Contemporary Anthology* (pp. 80–85). New York: Columbia UP.

Guenther, L. (2021). Six Senses of Critique for Critical Phenomenology. *Puncta*, 2 (4), 5-23.

Habermas, J. (1996). *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Rehg, W. (Trans.). Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.

Hill, L. E. & Troub, R. M. (1995). Pragmatism as a Normative Theory of Social Value and Economic Ethics. In Ch. M. A. Clark (Ed.). *Essays in Honor of Marc R. Tool*, pp. 75-84. New York: Springer Science+Business Media.

Ilyina, A. (2022). *The Theoretical Dimension of Problematization of Freedom in the Transcendental-Deconstructive Discourse*. Kyiv: Scientific Capital. [In Ukrainian].

Jacobs, S. (2000). Rhetoric and Dialectic from the Standpoint of Normative Pragmatics. *Argumentation*, 14(3), 261-286.

Karini, Z. (2015). *The Translation Quality of Conversational Implicatures in Five on a Treasure Island*. Retrieved from <https://jurnal.uns.ac.id/prosidingprasasti/article/viewFile/68/52> (accessed: 28.02.2025).

Kiesselbach, M. (2014). *From Practical Attitude to Normative Status: Defending Brandom's Solution of the Rule-Following Problem*. Retrieved from <https://wab.uib.no/agora/tools/alws/collection-9-issue-1-article-49.annotate> (accessed: 28.02.2025).

Kripke, S. (1982). *Wittgenstein on Rules and Private Language*. Cambridge: Harvard UP.

Kyburg, H. E. (1983). Rational Belief. *Behavioral and Brain Sciences*, 6(2), 231-245.

Laktionova, A. (2016). *Philosophy of Action*. Kyiv: Kyiv University. [In Ukrainian].

Laktionova, A. (2021). Will and Volition: Personal Conditions of Possibility of Being an Agent. *Philosophical Thought*, 4, 153-162.

Liebman, D. (2018). The Normativity of Meaning. In Star, D. (Ed.). *The Oxford Handbook of Reasons and Normativity*, pp. 1015-1039. New York: Oxford UP.

MacFarlane, J. (2010). Pragmatism and Inferentialism. In Weiss, B. & Wanderer, J. (Eds.), *Reading Brandom: on Making it Explicit*, pp. 81-95. London&New York: Routledge.

Moran, D. (2014). *Steven Crowell, Normativity and Phenomenology in Husserl and Heidegger, Review*. Retrieved from <https://ndpr.nd.edu/reviews/normativity-and-phenomenology-in-husserl-and-heidegger> (accessed: 28.02.2025).

Peregrin, J. (2019). Social Normativism. In Risjord, M. (Ed.). *Normativity and Naturalism in the Philosophy of the Social Sciences*, pp. 60-77. London and New York : Routledge.

Pollok, K. (2017). *Kant's Theory of Normativity: Exploring the Space of Reason*. Cambridge : Cambridge UP.

Rescorla, M. (2024). Convention. In E. N. Zalta & U. Nodelman (Eds.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Retrieved from <https://plato.stanford.edu/entries/convention> (accessed: 28.02.2025).

Scavenius, Th. & Lippert-Rasmussen, K. (Eds.) (2021). *Facts & Norms*. London: Routledge.

Searle, J. (1969). *Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge UP.

Shapiro, L. (2004). Brandom on the Normativity of Meaning. *Philosophy and Phenomenological Research*, LXVIII(1), 141-160.

Southwood, N., Eriksson, N. (2011). Norms and Conventions. *Philosophical Explorations*, 14, 195-217.

Tebben, N. (2021). Inferentialism is as Compositional as it Needs to be. *Contemporary Pragmatism*, 18(3), 263-286.

Testa, I. (2009). Criticism and Normativity. Brandom and Habermas between Kant and Hegel. In Canale, D. & Tuzet, G. (Eds.). *The Rules of Inference. Inferentialism in Law and Philosophy*, pp. 29-44. Milano : Egea.

Yermolenko, A. (2010). Unity of Knowledge in the Light of Discursive Critique of the Worldview Approach. *Philosophical Dialogues*, 4(1), 52-66. [In Ukrainian].

Anna Ilyina

Doctor of Sciences in Philosophy, Senior Research Fellow in Department of History of Foreign Philosophy, H. Skovoroda Institute of Philosophy of the NAS of Ukraine; Kyiv, Ukraine; e-mail: husserliana2016@ukr.net; ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4921-5777>

Normative and conventional in transcendental, pragmatic and transcendental-pragmatic discourses. Article 1. Phenomena of Normativity and Conventionality in Modern Philosophical Interpretations: Pragmatic Trend

Abstract

The article explores the specifics of transcendental and pragmatic approaches to the problems of normativity and conventionality in the scope of Apel's philosophical project of transcendental pragmatics. The features of their thematization and implementation within the discourses of transcendental and pragmatic philosophy, as well as the synthetic – transcendental-pragmatic discourse are

highlighted. The distinction between the dimensions of pragmatics and pragmatism is articulated, which together constitute the meaning of the term “pragmatic”. The author justifies the relevance of the issues of conventionality and normativity in the modern philosophical context by a wide range of their interpretations within different directions and approaches. Taking into account the diversity of existing conceptualizations of the normative and the conventional in contemporary philosophy, the author emphasizes the particular significance of this issue for pragmatically oriented one. This is because the phenomenon of action – both in its literal sense (behavioral action) and in its non-literal sense (speech action) – presupposes the actualization of the community factor and, consequently, the social vector of philosophical reflections, within which the questions of conventionality and normativity hold exceptional importance. The study found that the meaning of the normative is revealed largely through the following distinctions: norms vs. facts, normativity vs. descriptiveness, normativism vs. naturalism. Special attention is paid to R. Brandom’s conception of “normative pragmatics”. In the context of the present study, the author emphasizes such traits of Brandomian approach as the overlap of pragmatics and pragmatism (and, accordingly, language and action), as well as the subordination of semantics to the pragmatic realm in both its dimensions: pragmatics and pragmatism. The analytical background of the work is the transcendental discourse, from the perspective of which the author’s reflection is carried out.

Keywords: *normativity, conventionality, pragmatics, pragmatism, meaning, action.*

Стаття надійшла / Article arrived: 06.02.2025

Схвалено до друку / Accepted: 02.04.2025